

סמיכת גאולה לתפילה

יאיר שוורצפוקס

הנושא של המאמר הוא סימן קי"א באורח חיים, שדן בנושא של סמיכת גאולה לתפילה. בהתחלה אחזור אל המקורות התנאיים והאמוראים, ואנסה להבין אותם ומה עולה מהם. בשלב השני אעבור לעסוק בפוסקים: איך הם הבינו את המקורות ומה הם עושים איתם, תוך התמקדות בשיטת הטור וניסיון ליישב את הקשיים בו.

תוספתא

בתוספתא ברכות א, ד כתוב:

מאימתי קורין את שמע בשחרין? ...

מצוותה עם הנץ החמה, כדי שיסמוך גאולה לתפילה, ונמצא מתפלל ביום.

התוספתא מדברת על המושג 'לסמוך גאולה לתפילה'. המושג מנוסח כך: אף על פי שזמן קריאת שמע מתחיל הרבה לפני זמן תפילה,¹ יש לחכות עם קריאת שמע לזמן יותר טוב. מהו זמן יותר טוב? כדי שיהיה 'מצוותה', זמן בו אפשר כבר 'לסמוך גאולה לתפילה', להתפלל תפילת שמונה עשרה. למעשה, יש לנו שני דברים נפרדים: קריאת שמע (שנקראת 'גאולה') ותפילת עמידה. יש ביניהן כל מיני הבדלים, והמערכות שלהן מתנהגות לגמרי אחרת (ולראייה - מעיקר הדין הזמנים שלהם שונים). למרות זאת, משום מה - ואין לכך הסבר בתוספתא - צריך 'לעקם' את המערכות שלהן כדי לסמוך אותן אחת לשנייה.

בבלי

במסכת ברכות (ט ע"ב) כתוב:

תניא נמי הכי: ותיקין היו גומרין אותה עם הנץ החמה,

כדי שיסמוך גאולה לתפילה, ונמצא מתפלל ביום.

¹ הגדר לכך במשנה (ברכות א, ב) הוא "משיכיר בין תכלת ולבן" או "בין תכלת וכרתי". בתוספתא מופיעה דעת אחרים שצריך שיהיה מואר דיו כדי שיכיר את חברו הרחוק ממנו ארבע אמות.

שערים

הברייתא מורכבת משלושה איברים: מעשיהם של הותיקין - שהיו גומרים את קריאת שמע עם הנץ החמה; הסיבה לכך - 'כדי שיסמוך גאולה לתפילה'; וסיבה נוספת או תוצאה שיוצאת מאותה סמיכה - 'נמצא מתפלל ביום'. החלק הראשון - העובדה שהם היו מסיימים את קריאת שמע עם הנץ החמה - מאפשר את שני החלקים האחרים, ולולא היו הותיקין גומרים אותה עם הנץ החמה, הם היו יכולים לסמוך גאולה לתפילה אבל להתפלל כשעדיין לא יום, או להתפלל ביום ולא לסמוך גאולה לתפילה. מכאן ברור שהאופציה האחרת איננה לסיים את קריאת שמע לאחר הנץ,² שאז אפשרי עדיין לקיים את כל האמור (אלא אם נמציא בעיה אחרת שלא כתובה בגוף הברייתא), אלא האופציה היחידה היא: לסיים קריאת שמע לפני הנץ. זאת אומרת, הברייתא היא לשיטת תנא קמא דרבי יהושע, שסבור במשנה שהנץ הוא סוף זמן קריאת שמע.³

יוצא מכך שנושא הברייתא הוא זמן קריאת שמע, והנקודה היא שיש לסיים אותה בדיוק בזמן כך שלא יהיה מאוחר מדי. סמיכת הגאולה לתפילה הוא מושג שאנחנו כנראה כבר מכירים, והיא כנראה מצווה מן המובחר שמתאפשרת רק כש'מסתכנים' ונוהגים כוותיקין - משמע מאחרים את קריאת שמע לסוף הזמן שניתן לקרוא אותה.⁴

התוספות על הסוגיה (ברכות ט, ב ד"ה 'לק"ש כותיקין') מתקשים ביישוב הברייתא עם ההלכה לפיה אנו נוהגים כיום. הרי אנחנו פוסקים בכלל כרבי יהושע, שזמן קריאת שמע הוא עד שלוש שעות. התוספות מסבירים שהברייתא של וותיקין מדברת על מצווה מן המובחר:

מיהו מצווה מן המובחר כוותיקין, סמוך להנץ החמה כדי לסמוך גאולה לתפילה.

ברור לתוספות שהתפילה צריכה להיות ביום, אבל לשיטתם עדיף שקריאת שמע תהיה לפני הנץ.⁵ על פי סוף דברי תוספות, הוותיקין נקראים כך כי הם יודעים לתזמן את שני

² מה שלא ברור שיהיה בעייתי בתוספתא, שם כתוב שקורין את שמע "עם" הנץ החמה, ולא "גומרין".

³ משנה ברכות א, ב

⁴ או לפי האפשרות השנייה - תמיד סומכים גאולה לתפילה, וכעת זוכים אף להתפלל ביום. האפשרות לעיל קצת יותר נראית מלשון הברייתא.

⁵ אולי כדי להתחיל עמידה הכי מוקדם שאפשר "עם שמש", אולי כדי לצאת ידי כל השיטות בקריאת שמע.

שערים

הדברים: מצד אחד הם מצליחים לסמוך גאולה לתפילה, ולהקדים את קריאת שמע לנץ, ומצד שני הם מספיקים להתפלל ביום⁶.

יוצא לפי דבריהם שהברייתא מניחה שצריך להתפלל ביום, ואם כן ברור שנתחיל קריאת שמע קצת קודם. כלומר, הנושא העיקרי של הברייתא הוא לא רק 'זמן קריאת שמע' של הוותיקין, אלא זה שהם התחילו בזמן מדויק כך שהם יכלו לסמוך גאולה לתפילה ובכל זאת להתפלל ביום. עניין זה מסתדר הפלא ופלא עם התוספות הבא, שקורא את 'כל הסומך גאולה לתפילה' באופן של 'כוותיקין', ומשמע ממנו ש'סמיכת גאולה לתפילה' זה עיקר עניינם של ה'וותיקין', ולא רק הקדמת קריאת שמע.

בהמשך הסוגייה רבי זירא מביא ברייתא, ובה מובא טעם לזמן בו קוראים מכך שכתוב "ייראוך עם שמש"⁷. אך באופן פשוט, על אף שהטעם מסביר מדוע חשוב להתפלל ביום או בדיוק בזריחה, או מדוע יש לקרוא את קריאת שמע סמוך לזריחה, הוא לא נוגע ישירות בסמיכת גאולה לתפילה, בחיבור שבין קריאת שמע לעמידה⁸.

אחר כך הגמרא מביאה:

העיד רבי יוסף בן אליקים משום קהלת קדישא דבירושלים: כל הסומך גאולה לתפילה אינו ניזוק כל היום כולו.

רב ברונא... דאדם גדול הוא ושמח במצוות... זימנא חדא סמך גאולה לתפילה ולא פסיק חוכא מפומיה כוליה יומא.

היכי מצי סמיך? והא אמר ר' יוחנן: בתחילה הוא אומר ה' שפתי תפתח! ... כיון דקבעוה רבנן בתפילה - כתפילה אריכתא דמיא.

הגמרא מתחילה דיון, שבאופן פשוט הוא דיון חדש בנושא של סמיכת גאולה לתפילה. היא מביאה מימרה אחת בדבר מעלת סמיכת גאולה לתפילה, ועוד מימרה שאפשר

⁶ לפי דבריהם נראה שהוותיקין דווקא היו מקדימים את קריאת שמע, בניגוד לקריאה שהצעתי לעיל בגמרא, שהוותיקין הם בעצם המאחרים. אמנם, אני חושב שגם הם מבינים את המילה 'כדי' בברייתא: 'כדי שיסמוך גאולה לתפילה' כך ש-'כדי' מתפרש כ-'באופן', או 'כך ש' ולא כ-'בשביל'.

⁷ תהילים עב,

⁸ בין לרש"י שלסמוך גאולה לתפילה זה בכלל לא הנושא של הברייתא, בין לתוספות שנראה שזה כן הנושא של הברייתא - אבל מפני שקיפלנו לתוך זה את כל העניין של זמני התפילה, ובאמת מעניין אותי שהתפילה תהיה "כוותיקין".

ש ע ר י ם

לקרוא על סמיכת גאולה לתפילה, אבל אפשר גם לקרוא רק על מעלת רב ברונא. לאחר מכן יש דיון שהוא בוודאי נושא חדש, ועניינו הוא איך בדיוק סומכים את הגאולה לתפילה.

תוספות (ד"ה 'כל הסומך גאולה לתפילה') לא מבינים מה הרבותא של לסמוך גאולה לתפילה - "והלא כל העולם סומכין גאולה לתפילה", והם מסבירים שרב ברונא ולכאורה גם רבי יוסף בן אליקים מחשיבים את סמיכת הגאולה לתפילה כמה שאנו מגדירים כתפילת ותיקין. זאת אומרת את כל המהלך המתואר בברייתא: התחלת קריאת שמע וסיומה בדיוק בזמן, וסמיכת תפילת העמידה לה בדיוק בנץ, זוהי תפילת ותיקין⁹. מעלתה של קריאה זו היא בכך שהיא קוראת את הסוגייה באופן רצוף - כי גם בברייתא, לפי קריאת התוספות כפי שהסברתי אותה, לא התכוונו באמת לדון בנושא של סמיכת גאולה לתפילה עצמו (במנותק מהנושא של הזמנים), וגם בשלב הזה של הסוגייה הם מפרשים 'סומך גאולה לתפילה' במובן של וותיקין.

בהמשך הגמרא שואלת "היכי מצי סמיך". לפי הקריאה של התוספות לא ברור מה השאלה הזו קשורה, שהרי התוספות הבהיר שמנהג ותיקין שמתפרס על קריאת שמע כולה ועמידה הוא הסמיכה. אך פתאום הדיון מתעסק בסמיכה עצמה. מתברר לנו שמשפט אחד ("ה' שפתי תפתח" בהווה אמינא) יכול להוות הפסק בין גאולה לתפילה - וגם שלסמוך גאולה לתפילה זה לאו דווקא, מפני שיש מושג של "גאולה אריכתא" - השכיבנו (בלילה), ושל "תפילה אריכתא" - ה' שפתי תפתח.¹⁰

לסיכום, בניגוד לתוספתא, שהביאה את המושג של לסמוך גאולה לתפילה באופן הפשוט שלו: צריך לומר את תפילת עמידה ישר אחרי ברכת גאל ישראל - לבבלי (וגם לתוספות) הסמיכה הפשוטה הייתה מאוד ברורה והוא העדיף לדבר על שני עניינים אחרים - תפילת הוותיקין ועל "ייראוך עם שמש".

⁹ וק"ק עליהם המימרא בגמרא: "איזהו בן העולם הבא, זה הסומך גאולה של ערבית לתפילה של ערבית" (ברכות ד:) אמנם התם לא שייך להקשות "כל העולם" - כי יכול להיות שכל העולם בן עולם הבא, ולעומת זה אנן חזינן אנשים דניזוקין, אבל מאי רבותיה דרב ברונא יש ויש להקשות.

¹⁰ לגרסת הגמרא שלנו

שערים

בבבלי אין לסמיכת גאולה לתפילה שום "אפקט"¹¹ בפני עצמה, אלא זה פשוט משהו שצריך לעשות¹². מהצד השני הבבלי מתחיל בדיון מאוד מפורט על איך אפשר בכלל לסמוך - הרי מעשית יש עוד טקסט שצריך לומר, והפתרון הוא שזה טקסט שצריך לומר, ומשום כך הוא לא הפסק. זאת אומרת, ההבנה של סמיכת גאולה לתפילה היא מאוד טכנית, כל מילה יכולה להיות "הפסק", מצד שני, לא באמת קריטי שהגאולה, קריאת שמע, והתפילה יהיו סמוכות - אלא שהטקסט שתיקנו חכמים יאמר. אין גם הסבר תוכני מה הופך את "השכיבנו" לגאולה אריכתא או "ה' שפתי" לתפילה אריכתא, אלא זה פשוט נתון ככה.

ירושלמי

בירושלמי ברכות (ו.) כתוב:

"מר רבי זעירא בשם רבי אבא בר ירמיה: שלש תכיפות הן: תכף לסמיכה שחיטה, תכף לנטילת ידיים ברכה, תכף לגאולה תפילה... יהיו לרצון אמרי פי, מה כתיב בתריה? יענך ה' ביום צרה"

הירושלמי לא מדבר על "לסמוך" אלא על "לתכוף"; הוא מזכיר את "סמיכת גאולה לתפילה" בתוך רשימה של דברים שצריכים להיות ב"תכיפות", ומביא פסוקים-דרשות לשלושתם.

המבנה של הדרשה מהפסוקים של תכיפת גאולה לתפילה שונה מהדרשות האחרות באותה סוגייה. הדרשות האחרות בנויות על כך שיש קשר וסמיכות בין הדברים ולכן הם צריכים לבוא ביחד ("וסמוך ושחט"), לעומת זאת הדרשה של תכיפת גאולה לתפילה לא ברורה, ואפשר לראות בראשונים כמה הסברים לה¹³. לדידי עדיף את ההסבר ש"היו לרצון... צורי וגואלי" זה ה"גאולה", ולאחריו מגיע - "יענך ה' ביום צרה", שמוכן מסיבה לא ברורה בתור ה"תפילה". בהסבר הזה הצורה של הדרשה נשארת דומה לצורות האחרות.

¹¹ בניגוד ל"יראון עם שמש" לדוגמה.

¹² אולי יש על זה הרבה שכר ואולי לא, על כך נערך דיון בתוספות.

¹³ לקמן בפרק הראשונים, א"ה

ש ע ר י ם

“אמר רבי יוסי ברבי בון: כל מי שהוא תוכף סמיכה לשחיטה אין פסול נוגע באותו קרבן... וכל מי שהוא תוכף גאולה לתפילה אין השטן מקטרג באותו היום”.

הגמרא ממשיכה להביא מימרות של רבי יוסי ברבי בון על התוצאות של התכיפה - כשתוכפים את הקדמת הדבר אל הדבר, הדבר יעלה יפה לאורך כל התהליך¹⁴. בניסוח פשטני מה נראה לי שבגלל ש"נכנסת אליו נכון".

למעשה, בינתיים דברי הירושלמי זהים כמעט לבבלי: צריך לסמוך גאולה לתפילה, וכשעושים את זה "אין השטן מקטרג באותו היום"; אך פה לדברים יש הרבה יותר פשר - הדרך הנכונה להתפלל היא כשתוכפים לזה גאולה (כמו שצריך לסמוך לפני השחיטה) או להפך, הדרך הנכונה לומר קריאת שמע היא להתפלל אחר כך (כמו שאחרי נטילת ידיים מברכים) - וכשעושים את הדברים הללו באופן הנכון - זה עובד.

הירושלמי מתקדם בדיוק בקו שבו הוא התחיל ומביא מימרה של רבי אמי:

“כל מי שאינו תוכף לגאולה תפילה למה הוא דומה? לאוהבו של מלך שבא והרתיק (=דפק) על פתחו של מלך, יצא לבדוק מה הוא מבקש, ומצאו שהפליג, עוד הוא הפליג”.

על פי זה, "גאולה" זה כמו לבוא ולדפוק על הדלת של המלך - ובתפילת עמידה הוא יוצא אליך. לכן ברור שהם צריכים להיות אחד אחרי השני, ומאוד מובן גם מדוע¹⁵.

שאלות מהבבלי כמו "איך אומרים ה' שפתי תפתח" לא רלוונטיות כאן, כי העניין הוא לא "שלא יהיה הפסק" פורמאלי וטכני, אלא יש את הצורה הנכונה באופן פנימי לעשות את הסמיכה. לעומת זאת, כדי שמשוה יהיה "גאולה אריכתא" הוא יצטרך להיות גאולה אריכתא באופן מהותי (שאלה המצריכה הגדרה נפרדת) ולא מספיק שחכמים תיקנו אותו.

¹⁴ השחיטה מתארכת לכל הקרבן, הברכה מתארכת לכל הסעודה, והתפילה מתארכת - באופן מפתיע - לכל היום

¹⁵ אפשר להתלבט על מה הדגש בירושלמי - שהגאולה לא "תתבזבז" או שהתפילה תצליח. אני לא בטוח שיש באמת דגש, אבל אם יש נראה לי שהוא על שהגאולה לא תתבזבז ופחות על לומר גאולה לפני כל תפילה, מכיוון שאנו לא אומרים גאולה לפני מנחה.

שערים

עכשיו אפשר לחזור ולנסות להבין את הדרשה ש"יענך ה'" הוא התפילה הנסמכת לפי דברי ר' אמי. "יהיו לרצון"- מקביל לדפיקה על הדלת, "יענך ה' ביום צרה" - מקביל לפתיחה של הדלת. המענה האלוקי הוא לא שהבקשה נענית ומתקיימת¹⁶ - אלא התפילה בעצמה. הגאולה היא כאילו פעולתו של היהודי, ואז ה' עונה לו- בזה שהוא (היהודי) מתפלל. ואז אולי זאת הזדמנות לבקש כל מיני דברים, אבל זה עניין צדדי.

סיכום ביניים: טענתי שהתוספתא מדברת על ה"סמיכת גאולה לתפילה" בעצמה, יש לה הווה אמינא לא לסמוך, ואולי רוב האנשים לא סומכים, ועל הרקע הזה התוספתא אומרת שיש מצווה לסמוך; ולא מסבירה מדוע.

הבבלי הביא ברייתא מאוד דומה לתוספתא, אבל שינויי לשון קטנים בתוך הברייתא וגם הדיון בבבלי ופירוש התוספות הנגזר ממנו לקחו את הדיון בכלל לנושא של מה שאנחנו קוראים לו היום "תפילת ותיקין" בנץ. היחס לנושא של סמיכת גאולה לתפילה הוא מובן מאליו (מעין "ככה כתוב בסידור"), ויש בו גם מימד פורמאלי - העולם שאנחנו נמצאים בו הוא "תקינו רבנן". לעומת זאת סמיכת גאולה בנץ זה דבר מיוחד וכדאי.

בירושלמי היחס יותר דומה לתוספתא¹⁷, ונוספו גם טעמים - דרשה והסבר פנימי, שהראיתי איך ההסבר לא רק עומד בפני עצמו אלא מסביר גם את הדרשה.

טור ובית יוסף

הטור בסימן קי"א באורח חיים כותב:

"ויסמוך גאולה לתפילה שלא יפסיק ביניהם כלל, דהעיד רבי יוסף בן אליקים משום קהלא קדישא דבירושלים כל הסומך גאולה לתפילה אינו ניזוק כל אותו היום. ירושלמי: תכף לגאולה תפילה שנאמר וכו'..."
"אבל אמן אחר גאל ישראל לא הוי הפסק ומצווה לענותו..."
"ויש נוהגים לומר קודם פסוקים כגון ... ואין לאומרם דהוי הפסק, אבל ה' שפתי תפתח ופי יגיד תהילתך לא הוי הפסק... כיוון שתקנוהו רבנן בתפילה כגאולה אריכתא דמיא..."

¹⁶ כמו במהרש"ל שיובא לקמן לדוגמא.

¹⁷ שכלל לא מוזכרת בירושלמי

שערים

הטור מביא את הדין הבסיסי - "ויסמוך גאולה לתפילה, שלא יפסיק ביניהם כלל" - ומביא משהו שלכאורה הוא טעם¹⁸ - "דהעיד רבי יוסף בן אליקים וכו' כל הסומך גאולה לתפילה אינו ניזוק כל אותו היום". קשה מאוד בטור למה הוא מביא את ר"י בן אליקים, הרי לכאורה תוספות כבר הסבירו שהוא מדבר דווקא על הסומך בניץ!¹⁹ עוד קושי הוא מה שהוא כתב על פסוק "ה' שפתי תפתח" שהוא "גאולה אריכתא" - אך בגמרות שלנו כתוב שהוא כ"תפילה אריכתא".

הבית יוסף התקשה בבעיות הללו, וכתב: "ונתבאר בסימן נ"ח דהוא דאינו ניזוק כל אותו היום היינו כשקורא ק"ש מעט קודם הנץ החמה כדי שיסיים אותה וברכותיה כותיקין וכו'" ועל מה שכתב הטור ש"ה' שפתי תפתח" הוא גאולה אריכתא כתב: "...ונראה מדבריו שיש לגרוס כתפילה אריכתא דמיא, וכן גירסת ספרים שלנו, ורבינו שכתב כגאולה אריכתא לא דק"²⁰

אני רוצה לטעון בבית יוסף, שמבחינתנו הסוגיה האמיתית היא סוגיית הבבלי, והוא קורא את מה שהטור הביא מהירושלמי בתור "דברי אגדה" בלבד²¹, ובגלל זה נתקשה בטור.

ובנוגע לדבריו - הנה מה שכתב הבית יוסף להקשות על דברי הטור מדבריו בסימן נ"ח, לעניות דעתי הקלושה נראה שלא דקדק, שם הרי כתב הטור: "ומצווה מן המובחר לקרותה כוותיקין שהיו מכוונים לקרותה מעט קודם הנץ החמה, ויסמוך לה התפילה מיד בהנץ החמה וכו'... ומי שיוכל לכיין לעשות כן - שכרו הרבה מאוד; ומובטח לו שהוא בן העולם הבא; ולא יזקק כל אותו היום." פשוט לראות שגם הטור חילק כמו שחילק הבית

¹⁸ לא ברורה משמעות הלשון "דהעיד ר"י בן אליקים" - צריך לסמוך כי כך לא ניזוק? מדין ונשמרתם לנפשותיכם? ופשוט גם שאי אפשר לומר כן מהמשך הטור - דמביא טעמא דרב אימי, ופסוק דיענך ה'. ויש לי לומר שהביא זה להורות שהוא חשוב, או מכך שיש על זה שכר למד שזה חשוב, או שרצה להורות שגם לסוגיא דבבלי צריך לסמוך כשלא מתפללים כוותיקין, ויש עוד הרבה לתרץ ופשוט הוא.

¹⁹ הוא גם לא מביא את הסיפור על רב ברונא, אולי י"ל שכנראה בו הוא כן סובר כתוספות שהסיפור מדבר על וותיקין.

²⁰ וכן הגיה גם רבנו הב"ח.

²¹ וכמאמרו ע"ד הפסוק יענך ה', מביאו הגהות אשר"י לומר דבשבת אין צריך לסמוך גאולה לתפילה: "ואין דבריו נראין, דההוא קרא סמך בעלמא; ובלאו ההוא קרא צריך לסמוך גאולה לתפילה (ועוד דתפילת שבת במקום תפילת חול דענייה בעת צרה היא)", וזהו לגמרי סברת הבבלי ע"פ מה שהעליתי להעיל - צריך לסמוך כי ככה כתוב בסידור (וכן הוא בשו"ע).

שערים

יוסף על פי דברי התוספות - בסימן נ"ח שמדבר על תפילת "ותיקין" הוא כתב גם ש"שכרו הרבה מאוד" וש"מובטח לו שהוא בן עולם הבא", בניגוד לסימן קי"א שמדבר על סמיכת גאולה לתפילה עצמה - שבו כתב רק ש"מובטח שלא ינזק" בלבד. אזי יוצא שאף בדברי הטור קיים מדרוג בין סמיכת ותיקין שבה אנו בבחינת יראוך עם שחר לסמיכה יותר מאוחרת בבוקר, אך שההבדל הוא לא האם יש שכר בסמיכה אלא בהפרש השכר שבין הסמיכות.

לכן, אני טוען שבמה שכתב הטור בשם רבי יוסף בן אליקים ש"אינו ניזוק כל אותו היום", סמך דבריו על דברי הירושלמי שכתב כן גם הוא: "אין השטן מקטרג באותו היום" ובירושלמי הרי לא מדובר כלל ב"ותיקין". והטור הבין על פי זה את דברי הסוגיה הבבליית שלנו, ומעמיד אותה באופן שגם היא לא חילקה בעניין הקטרוג ורבי יוסף בן אליקים שמדבר על כל הסומך גאולה לתפילה, מתכוון לכל תפילה ולא רק לתפילת ותיקים. עולה כי הטור הבין את התוספות כמוסב על שאר 'תגמולי הסמיכה' שמוזכרים בבבלי- ואותם הוא כתב בסימן נ"ח בלבד²², רק על ותיקין.

יוצא אם כן, שעבור הטור הסוגיה של הירושלמי היא העיקרית, ושם נתבאר עיקר ענייני סמיכת גאולה לתפילה וטעמם. יתר על כן, את סוגיית של הבבלי הוא קורא לפי הסוגיה בירושלמי- בדיוק הפוך מהבית יוסף, שכפי שאמרתי, קרא את הירושלמי לפי הבבלי, והתעלם לחלוטין (!) ממה שכתבו שם שאין השטן מקטרג באותו יום²³.

על פי זה, אנסה לבאר למה כתב בעל הטורים ש"ה' שפתי תפתח" כ"גאולה" אריכתא דמי, ולא כמו שהגיהו הבית יוסף והבית חדש שצריך להיות כ"תפילה" אריכתא דמי.

הנה, כמו שכתבתי, לפי הבבלי הבעיה שלי היא בעיה "פורמאלית" של "הפסק" בין שני טקסטים שצריך לסמוך כי אמרו. אם כך, ברור שבכל תוספת שנוסיף נוכל לפתור את

²² אמנם נראה דגם התוספות הרגיש בכך, ודוק ותמצא דלא נחית לחלק בין וותיקין ללא וותיקין אלא בדברי רב ברונא! ודלא כדכתב עליו הרב ב"י אגב חורפיה.

אף על פי כן - דברי הש"ס ד"מובטח לו שהוא בן עולם הבא" כתב הטור בוותיקין ולא בסתמא, ואולי יש לתרץ דנסתפק ולא רצה לסמוך אדקדוקו בתוספות לחדש דין זה, ובדברי ר"י בן אליקים סמך דבריו על הירושלמי.

²³ וככל הנראה לי, יעמידנו בוותיקין כדסוגיית הבבלי על פי התוספות לשיטתו.

ש ע ר י ם

הבעיה בכך שהיא כ"תפילה אריכתא" או "גאולה אריכתא", שהם מושגים פורמאליים באותה מידה, ומכיוון ש'ה' שפתי תפתח' הוצמד לתפילה, ברור שהוא "כתפילה אריכתא".

בעולם של הירושלמי לעומת זאת, בכלל לא מוזכרת הבעיה של "ה' שפתי תפתח", כי מה שמטריד אותי זה האם מתקיימת ה"פתיחה של הדלת" בתפילה אחרי ה"דפיקה" בגאולה, או ה"מענה ביום צרה" אחרי שאמרתי ש"ה' צורי וגואלי"²⁴.

מכיוון שכמו שהסברנו בדברי הירושלמי²⁵ - הענייה קורית בתפילה עצמה, והגאולה היא מה שאמור לגרום לזה לקרות - הבקשה: "ה' שפתי תפתח" נמצאת בדיוק במקום שלה, כשאנו מבקשים שהמלך יפתח את הדלת (שבמובן מסוים היא השפתיים שלנו) וברור מבחינת המהות לאן היא שייכת בחלוקה בין גאולה לתפילה - היא השיא של הדפיקה, אולי כבר ההתחלה של הפתיחה - לכן מצד הסברא יותר מתאים לשייך אותה ל"גאולה אריכתא" מל"תפילה אריכתא".

מובן אפוא, לפי הקריאה שלי בטור, שקורא את ה'בבלי לפי הירושלמי - למה הוא מעדיף לקרוא ל"ה' שפתי תפתח" 'גאולה אריכתא' - שזה בעצם ביטוי בבלי, ושם, לפחות לפי הספרים שלנו, כתוב 'תפילה אריכתא'.

כתוספת, אביא הערות קצרות בדברי המהרש"ל והרמ"א, שאני חושב שמוסיפות עוד כיוונים לדיון.

מהרש"ל

הב"ח על אתר מביא את דברי המהרש"ל, שמראים עוד ווריאציה לקרוא את המקורות, ואני חושב שמדגישים את הטענה שלי בטור; אכתוב את דבריו בקיצור:

המהרש"ל נתקשה בפירוש הדרשה המובאת בירושלמי, שלומדת את "תכיפת גאולה לתפילה" מהפסוק "יהיו לרצון אמרי פי" ושכתוב אחריו "יענך ה' ביום צרה". הטור פירש ש"יהיו לרצון אמרי פי ה' צורי וגואלי" זה ה"גאולה", וסמוך לה "יענך ה' ביום צרה" - שזה תפילה. המהרש"ל טען שאנחנו יכולים ללמוד את כל הדין הנ"ל מהפסוק הראשון - ש"יהיו

²⁴ אגב, בין ה' צורי וגואלי" ל"יענך ה'" יש הפסק של "למנצח מזמור לדוד", וכבר הרגיש בזה הרב חתן סופר בספרו המופלג על אורח חיים, עיי"ש.

²⁵ והטור בתוך הסימן מבין בפירוש את הדרשה של "יענך ה'" באופן שאמרתי - שהעניין זאת התפילה ולא השכר, בפרפרזה על המשנה באבות - שכר מצווה הוא אותה מצווה.

שערים

לרצון אמרי פי" היינו תפילה ו"ה' צורי וגואלי" היינו גאולה, ושזוהי באמת הדרשה- ומ"יענך ה' ביום צרה" אנחנו לא לומדים את הדין, אלא את זה ש"אינו ניזוק כל אותו היום" - השכר. ומסיים הב"ח - "ומיהו אין זה כל כך קשה, דאינו אלא רמז ואסמכתא בעלמא".

אני חושב שהקריאה של המהרש"ל בירושלמי פחות טובה ממספר סיבות - בין השאר מכיוון שבתוך הרצף של הדרשות (של וסמך ושחט, שאו ידיכם קודש וברכו את ה') ברור תמיד שהפסוקים מייצגים את שני הדברים שצריך לסמוך - ולא את השכר, שמובא ברצף המימרות הבא.²⁶

בכל אופן, הקריאה שלו, בדומה לבית יוסף, שוב מחזירה את סוגיית הירושלמי לתוך סוגיית הבבלי. הבית יוסף מבין את הירושלמי בתוך רצף אסמכתאות או דברי אגדה שהוא לא מייחס להם שום חשיבות או שהוא קורא על פי הבבלי;²⁷ והמהרש"ל רואה בירושלמי סוג של מאחורי הקלעים או נספח של הבבלי - שאין שום סיכוי להבין בלי להכיר את הבבלי;²⁸ בעצם שם נמצא ההסבר של הדרשה מ"היו לרצון", ושם מובאת גם המימרה של רבי יוסף בן אליקים - שהיא התוצאה של הדרשה מ"יענך" שמובאת פה בלי שנבין אותה בכלל.

רמ"א

קשה לטעון מה דעת הרמ"א בנוגע לכל הנ"ל, ובפרט מפני שהשו"ע התעלם מכל דברי הטור "באגדה" והתייחס רק לפרטי הדינים שבסימן. עם כל המגבלות, אפשר לראות שבניגוד לשולחן ערוך, שלחוץ מאוד מעניית "אמן" אחר גואל ישראל, ומהבית יוסף שלא מחלק בין יום שבת וימי חול בנוגע לסמיכת גאולה ותפילה (מה שקשרנו לכך שהוא הולך עם סוגיית הבבלי שמתייחסת לסמיכה כעניין טכני, ובנוגע לאמן נשמע שיש לו פה גם סברות מהזוהר) - הרמ"א גם לא מפחד מהפסק (קצר ובעניין התפילה) של עניית אמן, וגם מעלה אופציה של האשיר"י - שמכיוון שאנחנו לומדים סמיכת גאולה לתפילה מ"יענך ה' ביום צרה" - בשבת, שהיא לא יום צרה אולי לא חייבים (ומניח ב"טוב להחמיר, אם לא במקום שצריך לכך").

²⁶ ואח"כ ראיתי להרב הט"ז שכתב כן.

²⁷ נראה שגם הב"ח חושב ככה.

²⁸ הוא טוען שהדרשה האמיתית מ"היו לרצון... ה' צורי וגואלי" נמצאת בבבלי בהקשר אחר, ומשום מה הירושלמי מניח שאנחנו מכירים אותה.

ש ע ר י ם

נראה לי ברור מכך שהרמ"א הולך עם האשיר"י, שהוא שייך לעולם של הירושלמי. אפשר לטעון שהוא ווריאציה אחרת של הירושלמי ממה שקראתי בטור - הטור אולי שם את הדגש על המשל של רבי אמי, שלכאורה רלוונטי תמיד, והרמ"א על הדרשה של "ענך ה'". או לחלופין אפשר גם לטעון שהרמ"א הוא המשך ישיר של הטור (לפי ההסבר שלי שכרך לגמרי את הדרשה מהפסוק עם המשל של רבי אמי) - והוא בעצם מוכיח מהפסוק שהמשל של רב אימי לא נכון בשבת; אולי בשבת הדלת פתוחה ולא צריכה שידפקו עליה ב'גאולה'.

סיכום

ראינו כמה גישות בקשר לנושא של סמיכת גאולה לתפילה ועניינה, לחלקם יהיו אולי נפקא מינות בהלכה²⁹, ולאופן שבו אנחנו מתפללים. הראיתי את היחסים בין המקורות, ועל ידי דקדוק בטור תירצתי כמה קושיות שעליו, וגם הוצאתי ממנו קריאה סדורה בסוגיות, שממצבת אותו בעמדה שונה מיתר הראשונים.

בטרם חתימה אזקק את טענתי שבסופו של דבר בטור ובירושלמי עולה כי בתפילה עצמה מתרחשת, או צריכה להתרחש, איזו "יציאה של המלך", ו"ענייה" שלו³⁰.

אסיים בדברי הנועם אלימלך³¹ על הגמרא שאומרת "מניין שהקב"ה מתפלל?", "היינו בפיות ישראל".

²⁹ כמו שטענתי ברמ"א, ויש עוד מה להאריך.

³⁰ ועיין בחכמת שלמה על הסימן, מש"ש.

³¹ חוב"ד בפרי צדיק פרשת בלק ב.